

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

İslam Kültüründe Kurucu Paradigmanın Değişimi

Yazar: İbrahim ÇETİNTAŞ

(1. baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020, 136 s. ISBN:978-605-7596-44-4)

Değerlendiren / Reviewed by

Selin OLUR

KSÜ İlahiyat Fakültesi

KSU Faculty of Theology

Isparta/Turkey

selinkaya@ksu.edu.tr | orcid.org/0000-0002-4742-6282

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Kitap Değerlendirmesi | Book Review

Geliş Tarihi | Received: 10 Ocak / January 2022

Kabul Tarihi | Accepted: 27 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran / June 2022

Atıf | Cite as: Selin Olur, "Kitap Değerlendirmesi" Çetintaş, İbrahim, *İslam Kültüründe Kurucu Paradigmanın Değişimi*, (Ankara Okulu Yayınları, 2020), *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (Haziran 2022/1), 155-161.

İntihal | Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Suleyman Demirel University Faculty of Theology Isparta/Turkey

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduifd>

Mail: ilahiyatdergisi@sdu.edu.tr

İslam Kültüründe Kurucu Paradigmanın Değişimi

Eser, kültür, İslam'ın kültürleşme süreci, İslam kültürü-zihniyet ilişkisi, İslam kültüründe kurucu paradigma olarak nitelenen Hz. Peygamber dönemindeki yorum geleneğinin değişimi ve bu değişimin insan üzerindeki yansımaları gibi konuları kişiler, dönemler, kültürler açısından ele almaktadır. Ele aldığı konulara ait kavramları genelde felsefi özelde ise ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik açıdan mahiyet bakımından uygunluğunu analiz ettikten sonra, ilgili kavramların tarihsel süreçte kazandıkları anlamı, bu anlamın da bahsi geçen açılardan doğruluğunu analiz ederek ilerler. Bu yolla bazı kategorik ayrımlar yapan yazar, bu ayrımları zihniyetler olarak niteler. Zihniyetleri insan aklının teşekkülü dolayısıyla vahyin anlaşılması ve insanların düşünsel, duygusal ve eylemsel boyutlarının şekillenmesi bakımından incelerken akılcı zihniyetin doğruluk açısından diğer zihniyetlerden ayrıldığını yapılandırılmış akılla tabii aklın ayırt edilmesi gerektiği iddiasını kitap boyunca temellendirir.

Dinlerin öz hakikati ile bu hakikatin tarihsel insanın inşası aracılığıyla pratiğe dökülmüş olan iki boyutundan bahsetmemiz mümkündür. İlahî mesajın doğru bir şekilde anlaşılması teoriyi, bu mesajın en doğru şekilde hayata uygulanması ise pratik kısmını oluşturur. Bahsi geçen teorik ve pratik boyut arasında en yüksek insicâmı sağlayan ilk olarak peygamberler olmaktadır. Fakat din kurucu mahiyete sahip olan peygamberin vefatı ile ilahî hakikat ile bu hakikatin pratik boyutu arasında ayrılıklar göze çarpmaktadır. Peygamberin döneminden uzaklaştıkça bu ayrılıklar, ilahi hakikatten daha da uzaklaşmakta hatta dinin aslî yapısının yanı sıra dinden beslenen yeni hakikatler yığını olarak ortaya çıkmaktadır. (ss.7)

Bu duruma tarihsel bir örnek olarak Hristiyanlık gösterilebilir. Zira burada vaz edilen dinin o dönemde kayda geçirilmemiş olması, hakikat ile bu hakikatin tarihsel tecrübe aracılığıyla inşası arasında daha en başından belirsizliğe neden olmuştur. Bu belirsizliğin neticesinde ilahi alan karşısında beşerî alan yeni hakikat iddiaları ile ortaya çıkmıştır. (ss.7)

İslam geleneğinde ise Hristiyanlık örneğine benzer bir durumla karşılaşırız. Fakat burada vahiy kayıt altına alındığı için farklılıklar, dinin öz hakikati ile ilgili olmayıp pratik boyutu ile ilgili olmaktadır. Mesela, dinin farklı şekillerde yorumlanmasıyla oluşan dini kültürün din karşısındaki gücünün artması bazı Müslümanların peygamber dönemindeki din-kültür arasında kurulan dengeyi bozacak şekilde davranmasının sebeplerinden biri olmuştur. (ss. 8.)

Aslın yerini usulün, özün yerini ise formun aldığı böylesi dönemlerin İslam vahyinin varlığı ihya ve inşa etmesi hususunda büyük bir engel olduğunu belirten yazarımız, bu durumun tarihsel ve güncel bir tasvirini vererek, sorunun kaynağına inmek ve çözüm önerileri sunmak amacıyla İslam Kültüründe Kurucu Paradigmanın Değişimi isimli eseri kaleme almıştır. Ankara Okulu Yayınlarından çıkarılmış olan kitap, zengin bir bibliyografyaya sahip beş ana bölümden müteşekkil, zannımızca başta ilahiyat fakülteleri ve felsefe bölümlerinde okutulmak üzere, her türlü dinî ve felsefi mecralarda okunması ve okutulması önem arz eden, içerisinde bulunduğumuz öz-şekil, anlam-yorum

kargaşasından kurtulmamıza vesile olacak derin bir risale niteliğinde bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eser Kültür Üzerine isimli ilk bölümde varlığı tabii alan ile tabiatı aşan bir diğer deyişle içkin ve aşkın boyutları bakımından inceler. Bahsedilen niteliklere sahip olan varlıkla insanın kurduğu ilişki sonucunda ortaya çıkan değerler teorik ve pratik boyutlarıyla, kültür olgusunun nasıl ortaya çıktığı ise ontolojik boyutlarıyla ele alınmaktadır. (ss.11-13.)

Daha sonra kültürün ontolojik karakterinin bir neticesi olarak zaman ve mekânın cüzi boyutlarına bağlı olarak ortaya çıkan kültürel farklılıkların, kendilerine uygun zihin ve ruh kalıpları oluştuğu ve bu kalıpların da insanların varlığı anlama, düşünme, sezme, duyma biçimlerini şekillendirerek varlığı algılamada gören gözleri ve anlayan akılları mesabesine geçişi uzun ve verimli felsefî refleksiyonlarla incelenir. (ss.14-17.)

Kültürün ontolojik karakterinin neticesi olarak doğal bir şekilde ortaya çıkan kültürel farklılıkları inceleyen yazar, bu farklılıkların yanı sıra zamanı, mekânı, kültürleri ve toplumları aşan kültürün öz niteliklerini ele almak amacıyla kültürü metafizik açıdan inceler. Ona göre kültürün metafizik boyutunu geçmiş ve gelecek arasında bağlantı kurmak, geçmişten geleceğe doğru insan aracılığıyla aktarım yapılarak insan zamansallığını aşan dinamik bir şuurda sahip olmak, unutulmuş dahi olsa toplumların bilinçaltını şekillendirmek gibi zaman ve mekânı aşan ortak özellikler oluşturmaktadır. Bu nedenle kültür, metafizik boyutunu değişen koşullara göre kendisini güncelleyerek koruma altına alınmalıdır. (ss.17-20)

İslam'ın Kültürleşme Süreci isimli ikinci bölümün ilk kısmında İslam dini Mekke ve Medine'nin de içinde yer aldığı kültürel zeminde ilk defa tecrübi bir boyut kazandığı için Medine şehrinin kültürel zihniyeti anlaşıldığında dinî, içtimaî ve siyasî hadiselerin temel dayanaklarının doğru bir şekilde analiz edilebileceği belirtilir. Bu nedenle bu bölümde Arap zihin kodları İslam öncesi döneme gidilerek incelenir, İslam dininin sunduğu hayat görüşü ile Arap kültürü kıyaslanır, kültürden kaynaklanan öğelerle dinden kaynaklanan öğelerin ayrışması gerektiği zihniyetler ve zihniyetleri oluşturan temel sâiklerin incelenmesi neticesinde ortaya çıkacağı belirtilir. (ss.21-25.) Bölümün ikinci kısmında kurucu İslam kültürü, İslam'ın vahiy aracılığıyla yeni bir kültür oluşturma süreci olarak da ifade edilir. Zira İslam'ın bu ilk tecrübesi var olan kültürel altyapının üzerine inşa edilmesi bakımından kurucu bir örneklik teşkil ederken, diğer taraftan kültürün vahiy aracılığıyla değişip dönüşmesi durumu söz konusudur. (ss.26-27.) Üçüncü kısımda yazarımız vahiy olgusu ile kültür olgusu arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğinden, kültürün, vahyin anlaşılmasındaki öneminden ve bununla birlikte vahyin kültürün karşısındaki merkezî konumundan kültürün mahiyeti ile ilgili konuların anlaşılmasındaki enstrümantal rolünden bahseder. Ona göre vahiy, zamansal ve mekânsal olarak aşkın bir olgu olduğu için onun anlaşılması insani bir unsur olan kültür aracılığıyla mümkün olabilir. (ss.29-33.) Bölümün son kısmında ise eskiye dair alışkanlıkların zor bırakılmasından, bu nedenle fitrî yapıya uygun olarak içkin olanın tedrici bir şekilde indirildiğinden ayetler ışığında

bahsedilir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in sağlığında ya da vefatında hala eski cahiliye kültürünün yer yer taşındığının tarihsel olaylar çerçevesinde örnekleri verilerek ele alınır. (ss.33-39.)

İslam Kültürünün Zihniyetler Üzerinden Okunuşu isimli üçüncü bölümün ilk kısmında yazarımız zihniyeti teori ile birlikte pratik alandan gelen hissî-aklî veriler üzerindeki farklı esaslardan oluşan özgün bir bilinç hali olarak tanımlamaktadır. Bu şekilde tanımlandığında zihniyet hali insanların duygu düşünce ve davranışlarına yön veren bir unsur haline gelmektedir. (ss.39.)

İslâm Kültürüne Hâkim Olan Zihniyet Biçimleri isimli ikinci kısımda yazar zihne konu olan ve muhteva açısından birbirinden ayrıldığını iddia ettiği zihniyetleri, kişiler, dönemler, kültürler; ontolojik açıdan yapmış olduğu sınıflandırmayla da ilkel, modern veya bedevi şeklinde inceler. Ona göre zihniyetler, külli zaman ve mekanlar değil, kendine özgü koşulları olan cüzi zaman ve mekanlar ışığında oluşan farklı kültürler üzerinden oluşmaktadır. Bu teorik temellendirmelerden sonra yazar, bedevi ve medeni zihniyet olarak sınıflandırdığı zihniyet biçimlerinin dayandığı kültürel zeminleri ve bu kültürün oluşturduğu bilişsel altyapıyı ayrıntılı bir şekilde analiz eder. (ss.39-43.)

Yazar, üçüncü kısımda, Hz. Peygamberin vefatı ile birlikte Suriye, Mısır, İran, Horasan, Maverâünnehir, Hindistan gibi bölgelerin fethiyle oluşan kültürel etkileşim neticesinde yeni düşüncelerin ortaya çıktığını, Müslümanların bu kültürleri anlamak anlamlandırmak gibi bir ihtiyaçtan dolayı aklın kullanım alanının artmasını sağladığını belirtir. Yazar, bahsi geçen durumun neticesinde İslam kültür geleneğinde ortaya çıkan akılcı, nakilci ve sezgici olarak sınıflandırdığı zihniyetleri ayrı başlıklar altında ayrıntılı olarak inceler. (ss.44-55.)

Çetintaş, İslam Kültüründe Kurucu Paradigmanın Değişimi isimli dördüncü bölümün girişinde İslam'ın özünü tam olarak algılayamamış olan kesimlerin sorunlarını çözmek amacıyla kültürel unsurlara nasıl yöneldiğini, bu yönelim sürecinin nasıl gerçekleştiğini, ilk dönem İslam kültürü ile kıyaslandığında dini-siyasi tutumdaki farklılıkları ayrıntılarıyla inceler. Yazara göre bu değişim yabancı kültürlerle temas sonucunda Müslümanların zihinsel paradigmalarındaki olumlu ve olumsuz değişim ve dönüşümlerle olmakla beraber aynı zamanda dini ilimlerin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan ve vahyin anlaşılmasında bir fikir olarak ortaya çıkan geleneğin zamanla Vahyin yanında yeni bir hakikat olarak başvurulmuş bir kaynak haline dönüşmesinden kaynaklanmaktadır. (ss.57-58.)

Dördüncü bölümün ilk kısmında öncelikle kültürler arasında herhangi bir farklılık arz etmeyen, ilahi tabii cevher olan aklın şümulü bir tanımı ortaya konduktan sonra meydana gelen yorum farklılıklarının tabii akıldan kaynaklanmadığı belirtilir. Yazar kültürel akı şöyle tanımlar; "...Bizim kendisinden söz ettiğimiz akıl, kültürden ayrı, ona bulaşmamış, orada duran mücerret bir akıl değil, özel bir anlayış, tarz veya düşünüş biçimiyle oluşmuş, renk ve şekli belli kültürel akıldır." İslam düşüncesi çerçevesinde, hatta daha özelden ifade etmek gerekirse Ehli Sünnet kelim ekolü içerisinde dahi Eşarî ve Maturidî akılcılığı gibi kültürel akıldan kaynaklanan paradigmatik değişimler bize tabii akıldan ziyade kültürel bir diğer deyişle yapılandırılmış aklın sorgulanması gerektiğini gösterir. (ss.49-60.)

Daha sonra üzerinde konuşulması mümkün olan aklın herhangi bir kültür tarafından oluşturulmuş akıl olduğundan, bu aklın İslam dini üzerindeki izdüşümlerine değinilir. Ona göre İslam dini hakkında düşünen akıl da herhangi bir kültürle ya da düşünce paradigmasıyla yoğrulmuş olan akıldır dolayısıyla dinden elde edilecek veriler de kültürle yoğrulmuş olan bir akıl aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. (ss.59-60.) Aklı kültürel boyutuyla ele aldığımızda akıllar arasında “hangi akıl” sorusunu sormamıza imkân sağlayan yazar, İslam kültüründeki akılı inşa ve imar eden, nakilci, sezgici ve ahlakçı zihniyetleri ayrı başlıklar halinde tabii akılla olan ilişkileri bakımından inceler. (ss.60-76.)

Dördüncü bölümün ikinci kısmında ise genelden özele doğru varlık tasavvuru ile ilgili genel bir değerlendirme yapılır. Burada Aristoteles, Parmenides’in düşünmek için varlığa ihtiyaç duyulması gerektiği görüşünü geliştirip, varlık ve düşünce arasında var olan yasalardaki benzerlikten yola çıkarak, varlığın kanunlarıyla insan zihninin kanunları arasında özdeşlik kurduğundan bahsedilir. Daha sonra Parmenides ile Aristoteles’in varlık ve düşünce arasında kurduğu ilişkiye daha bütüncül açıdan bakan Platon’a değinilir. Zira Platon varlık ve düşünce arasındaki ilişkiye bir de dili eklemektedir. Dilin eklenmesi durumunda, artık yokluğun da insanın düşünce ve sözlerine karışmış olabileceği ihtimali ortaya çıkar. (ss.76-79.)

Burada varlık tasavvuru ve dil, düşünce ve varlık arasındaki ilişkiyi felsefe tarihindeki filozoflar açısından ele alan yazar, bunu varlıkla doğru bir ilişkinin nasıl kurulması gerektiğini ifade etmek amacıyla yapar. Zira bu genel değerlendirmelerin ardından insanın duyu, akıl, sezgi veya tasavvurunun ancak kültürün tasallutundan kurtularak varlığın hakikatini anlayıp, değerlendirebilecek bir imkâna sahip olabileceğini savunur. Bu amaçla önce düşüncenin varlıkla ilişkisinin düzeltilmesi varlığın zihne doğru yansımaları sağlayacakken, düşüncenin dille olan irtibatının onarılması da düşüncenin diğer zihinlere doğru bir şekilde aktarılmasını mümkün kılacaktır. Yazarımız varlığın düşünce ve dil ile olan ilişkisinin olması gereken mahiyetine yer verdikten sonra Müslümanların bu bağlamda varlıkla olan ilişkisini de analiz etmekten geri durmaz. (ss.80- 82.)

Dördüncü bölümün üçüncü kısmında hakikat problemini bilgilerimizle birlikte, bilgilerimize dayalı oluşturduğumuz pratiklerin, varlık ve eşyanın hakikatine uygunluğunu tespit etmek olarak tanımlayan yazar bunu başka bir ifadeyle ontoloji, epistemoloji ve aksiyoloji arasındaki mahiyet uygunluğu sorunsalı olarak da dile getirir. (ss.83-84.) Gerçek bilginin kaynağını Antik Yunan filozoflarından İslam filozoflarına yayılan geniş bir ölçekte ele alan yazar, hakikat kavramına insanlar tarafından farklı anlamlar verilmesinin tabii olduğunu dile getirir. Fakat ona göre yanlış olan kısım, bu gerçeği göz ardı edenlerin İlahi varlığın muradını sadece kendi anladıkları ölçü, tarz ve usullerle sınırlandırması ve sadece bu sınırlar üzerinde hakikat üretme çabasına girişmeleridir. Zira insanın din hakkında konuşması, ilahî metinlerin anlamının insan üzerinden açığa çıktığı için bu anlamın Allah’ın muradı olarak insanlara sunulması son derece yanlıştır. (ss.84-85.)

Dördüncü kısımda ise İslamî görünüm altında siyasi iktidar kavgası olan ekollerin dünyevi hakimiyet amaçları kelamî ekoller çerçevesinde incelenir.

Bölümün son kısmında ele alınan ahlâk ile irade arasındaki ilişki şu ifadelerle dile getirilir: “Herhangi bir davranışla ilgili ayırt edici tespit yapıldıktan sonra, bu davranış kuvveden fiile çıkarken, akıl mevcudiyetini hâlâ muhafaza etse bile, bu aşamada asıl sorumluluk iradeye düşmektedir. Zira fiiller; akıl, niyet veya karar gibi teorik değerlendirme aşamalarını geçtikten sonra, iradeyle birlikte uygulama imkânı bulmaktadır.” (s.93.)

Yazara göre İslam ahlâkının ruhu, insanın aşkın şuuruyla, içkin şuurunun birlikteliği ile ortaya çıkmakta olup, bu şuurların birlikteliği ancak birincisinin ikincisini belirlemesiyle meydana gelmektedir. Fakat bu işleyiş İslam kültürünün her döneminde bu şekilde olmamıştır. Örneğin cebriye kelam okulu olup bitenlerin sorumluluğunu ilahi şuura, mutezile kelam okulu ise içkin şuura yani insana yüklemiştir. Mürcie mezhebinin ise bu iki kelam ekolünün tam ortasında yer aldığını söyleyebiliriz. (ss.98-99.)

Beşinci bölümde yazar insanın aşkın ve içkin boyutunu açıklar ve bu boyutları İslam filozofu Farabî'nin görüşleri çerçevesinde de analiz eder. Zira Farabî insan ruhunu hem yaratılan hem de buyruğa hitap olan boyutları olan bir yapı olarak ele alır. Farabî'nin görüşlerini de benimseyen Aristoteles insanı “Akıllı bir hayvan” olarak niteler. Fakat yazar Aristoteles'in görüşlerinin insanın manevî cevher boyutunu da içine almaması gerekçesiyle eksik bulur ve böylece insanı “akıllı bir değer varlığı” şeklinde yeniden tanımlar. Ona göre insan zatı bakımından ontolojik olarak “bizatihi değer varlığı” olmakla beraber fiilleri ile de aksiyolojik olarak “değerlerin mihrakı” olarak nitelenmelidir. Böyle bir değer varlığı olan insanın daha özelden ise Müslümanın varlığın kevnî kanunları ile varlığa nakşedilmiş olan estetik dokuyu Allah'ın zatının bir tecellisi olarak görüp, varlığın dilini anlayıp, irade aracılığıyla yeni değerler üretmesi gerekmektedir. (ss.105-107.)

Beşinci bölümün ilk kısmında yazar İslâm'ın insanı hem ontolojik hem de aksiyolojik olarak güvence altına alacak tedbirler geliştirdiğini, aksi halde bahsi geçen fitrî dokunun bozulmasıyla yerine başka unsurların geçtiğini ve böyle bir hâl alan insan tabiatından doğru bir düşünce, inanç ya da pratiğin çıkamayacağını bu nedenle inanç boyutunda meselenin nasıl bir tutum içerisinde ele alınması gerektiğini belirtir. (ss.109-110.)

Beşinci bölümün son kısmında ise, yazarın daha önceki bölümlerde bahsettiği nakilci zihniyetin aklın önüne vahyi, sezgici zihniyetinse seçkin kişileri koymasıyla birlikte doğal olarak insan aklının geri plana düştüğü belirtilir. Burada akli olarak körleşen ve dolayısıyla iradî olarak da teslim olan insanın durumu tasvir edilir. (ss.113-114.) Zihniyetler tarihi ile İslam tarihi arasında eşsiz bir bağlantı kuran yazar, bazı zihniyet kalıplarının insanı ve değerlerini terakkî ettirdiğini belirtirken bazılarının da tedenni ettirdiğini belirtir. Zira zihniyetler kendi tabiatlarına uygun karakterler üretecektir. Eserini sonlandırırken İslam'ın küllî ve evrensel diline teslim olunması gerektiğini, işlevselliğini yitirmiş olan retoriklerin altına gizlenmiş olan yerel ve mahalli güç unsurlarıyla hareket ettikleri sürece özden uzaklaşacaklarını ve birbirlerini yok etmeye devam edeceklerini vurgular.

Aklın önüne geçen zihniyetlerin insanı akli olarak körleştirdiği ve iradi olarak da sorgusuz teslim olan bir yapıya büründürdüğünü, tüm kitap boyunca iddia eden yazar, tarihsel olaylar, mezhep savaşları, yorum farklılıklarından kaynaklanan çatışmalara yer verip arkasında duran zihniyetlerin yapısını ortaya çıkarır. Bu zihniyet kalıplarının vahyin anlaşılıp pratik edilmesi hususundaki yapısını felsefi ve kültürel açıdan inceleyerek, kitabın başında ifade ettiği kurucu paradigma ile olan ilişkisi bağlamında değerlendirir. Bu zihniyetlerin bir kısmını tabii akli nasıl işlevsiz hale getirdiği, kültürün nasıl ontolojik konumundan uzaklaştırıldığı ve tüm bunların insanı inşa eden vahyin yanlış yorumlanmasından kaynaklı fikirlerin, değerlerin aslı kitabın kendisiymiş gibi nasıl insanlara sunulduğu tarihsel olaylar bağlamında temellendirilir., Yazarımız, İslam'ın evrensel ve küllî diline teslim olunması, kültür ile din arasındaki ilişkinin en doğru şekilde netleştirilmesi, yerel ve mahalli unsurların kendi sınırlarına çekilmesi sonucu akli boyut ile kültürel boyutun doğru anlaşılmasıyla vahyi öze yaklaşılabileceğini ve mezhep-yorum farklılıklarından kaynaklı çalışmaların sona ereceğini iddia eder.